

Élet a GULAG után a szovjet „házában” – a segélyfolyamodványok tükrében

Sprau, Mirjam: Leben nach dem GULAG. Petitionen ehemaliger sowjetischer Häftlinge als Quelle. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 60. Jg. 2012. 1. no. 93-110. p.

A diktátor halála után lassanként beindult szovjet desztalinizálás egyik első fejleménye a kényszermunkatáborok fokozatos kiürítése. 1953-1960 között a ca. 2,5 milliós fogolylétszám mintegy a negyedére csökkent. A kirótt büntetés (ha egyáltalában volt ítélet) letöltésével, amnesztiával vagy egyéb típusú döntéssel szabadult elítéltek és internáltak léthelyzete ugyanakkor kilátástalan volt: társadalmi gondoskodás híján nem jutottak hozzá lakhatáshoz, munkalehetőséghez, gyógykezeléshez, nem foglalhatták el helyüket korábbi környezetükön belül, nem találhattak vissza a családjukhoz. Visszaillészedésük a civil életbe megoldhatatlannak látszott. Az érintettek az országban már korábról megszokott egyéni kérelem formájában („petíció”) folyamodtak gondjaikkal a helyi és magasabb szervekhez, a párthoz, pozícióban lévő személyiségekhez stb. – akkor is, ha már esetleg korábban szabadultak. A kérelmezett tételek: lakhatás, munkaalkalom, segély, nyugellátás, a pénz-mellékbüntetés elengedése; a koncepciók perekben elítéltek esetében ezen felül: rehabilitáció, tulajdoni kártalanítás. A lakhatás és a munkaalkalom ügye ördögi körben mozgott: az egyik a másik meglétét felételezte. A rehabilitáció kérése megkívánta az előélet megfelelő igazolását, miközben a papírok annyi év alatt elkallódtak; a rehabilitálás jeléül egyébként már elég volt az ítélettel megvont régi párttagság helyreállítása. Más, civil hozzátartozói petíciók a légerek gépezetében eltűnt (jeltelenül kivégzett, elpusztult) személyek után kerestek, s folyamodtak az illetékesekhez az áldozatok posztumusz rehabilitációért, amivel a bélyeget és az azzal járó hátrányokat a családról is levehették. A hatóság egyébként 1955-től hajlandó volt közölni a fogvatartás alatt bekövetkezett „elhalálozás” tényét, a halál okáról, idejéről ugyanakkor egészen 1988-ig (!) nem szolgált felvilágosítással. Újabban köztudott: a sorozatos vagy akár tömeges kivégzések lényegében 1936/38 között történtek meg.

A petíciókból milliószám került már 1953-tól kezdve többek között a Legfelső Szovjethoz vagy a Minisztertanácshoz. A beadványdömping egyébként a törvénytelenések 1956. évi hruscsovi beismerését követően veszi kezdetét. – A tanulmány a két legfelső állami szervnél fennmaradt levelek 300 egységnyi, 1953/56-ból datált metszetéből meríti a mondanóját, amely a szerző kisdoktori értekezésére (Marburg) megy vissza.

*

A kétségbeesett kérelmezők köre előéletében legkülönbözőbb szociális rétegeket képviselt – a köznapi bűnözőtől az egykor párt- vagy állami, közéleti funkciót betöltött, rendre koncepciók per áldozatává lett, annak idején akár közismert egyénig, és az Unió legkülönbözőbb régióiból származó személyekből tevődött össze. Néhány kiemelésre kínálkozó eset tényköre jól érzékelteti az elképzelendő egyéni sorsok érdemét.

V. J. Csubar politbűró-tagot és pénzügyi népkomisszárt, akinek példáját Hruscsov XX. Kongresszusi beszédében is idézte, 1938-ban fogták le feleségével együtt szovjetellenes szervezkedés címén, majd, vagyonekobbzás mellett, rövid eljárással agyonlőtték. A fogvatartást az asszony sem élte túl. Két fiuk, akiket nagynénjük nevelt fel, 1955-ben tudta meg, hogy a szülők nem élnek. A párt ugyanis éppen akkor rehabilitálta őket visszamenőleg, hozzátartozói kérés nélkül. A fiúk kárpótlásképpen mindjárt igényes lakást, tanulmányi lehetőséget kaptak „személyi” ösztöndíjjal, a megbetegedett nagynénit pedig a Kreml kórházában fogadták. – Wilhelm Munters lett külügyminiszterrel és családjával, és több, más balti politikussal szemben „kényszerevakuációt” foganatosítottak az 1940-es szovjet megszállás során, majd a csoportot 1941-ben le is tartóztatták. 1954-ben szabadultak, a hazatérés tilalma mellett. Munters Vladimírból keltezte Molotovnak címzett levelét, melyben segítségét kérte a maga és társai, illetve a családok számára a legegyszerűbb életkörülmények biztosítása érdekében. Válaszképpen kaptak inszégakást és hasonló szintű munkalehetőséget, a már betegeskedő Munterst magát pedig beutalták kórházba. Mindez elég gyorsan ment, igaz, Muntersnek volt bátorsága azzal zárni a folyamodványát, hogy ha nincs jobb lehetőség, akkor esetleg a Vörös keresztnek vagy a svájci kormányhoz fordulnak.

A két „szerencsés” fordulatot vett eset egykoron prominens személyek különleges esélyeit példázza, melyek csak ritka kivételek a rokon helyzetek tömegén belül. A lágerből szabadult egyének és hozzátartozóik, vagy az odaveszettek esetében a hátramaradt család életviszonyai még a volt nomenklatúra esetében sem mindenkor állhatott vissza az elvesztett vagy akár csak az átlagos színvonalra, a legkritikábban vehették vissza birtokukba elkobzott vagy eltulajdonított javaikat, értékeiket. Az eredeti helyszínekre jó darabig eleve nem is térhettek vissza. A szerencsétlen áldozatok vagy akár csak a megérdemelten bűnhődő köztörvényesek százazrei tengették életüket nincstelenségben és érdemleges távlatok nélkül. Nem ismertek a nemleges válaszok a folyamodványokban előadott kérésekre, igényekre.

A petíciók a mélyére világítanak a szabadultak erkölcsileg és anyagiilag ellehetetlenült helyzetének. Balsorsuk visszafordíthatatlan: a drótke-

rítéseken kívül is páriák maradtak. A volt GULAG-lakók, ha egyáltalán a nyomorúságos éveket túléltek, továbbra is kiszolgáltatottjai a torzzá vált társadalmi gépezetnek. Szívszorító a petíciók hangvételében az állampolgári, emberi igazát kereső, kárenyhítést igénylő kérelmezők alázkodó óvatosságára. Ritka a nyílt kifakadás, mint bizonyos N. G. Alekszejev leveleiben, aki keserűen utal a rehabilitációval, segítségnyújtással kapcsolatos ígéretések és a valós kárenyhítés között nyíló mély szakadéokra. Egyben a folyamodvány-tömeg gazdag tényanyagot kínál az egykorú szovjet hétköznapi általános nyomorúságának feltárásához is, melynek közepette a szabadultak a többi nélkülözővel állt versenyben a megélhetési minimum jogáért. A foglyok akkora tömegének elengedése, mint amit a szovjet légerek nyeltek volt magukba, a társadalom számára egyet jelentett a szociális katasztrófával. A köz véltlen része is megfizetett a politikai elit körében elkövetett bűnökért, s ezt a sorsot a megnyomorított áldozatokkal közösen szenvedték. Folyamodványok sora híven tükrözi az általános elesettséget és a hatalom embertelenségét orvosolni képtelen politika tehetetlenségét. Kérdés, hogy a címzettek és az ügyintézők annak idején mennyi értettek meg a petíciók mélyebb tartalmából. Az anyag kommunikáció-értéke ma a kutatás számára mindenképp tanulságul szolgál.

Komáromi Sándor